

'DE 23 VAN TROUW'

Tussen het Valeriusplein en de heide in Vught

De herdenking van de '23 van Trouw' bij Nationaal Monument Kamp Vught op 10 augustus 2024.

Het is een van de aangrijpendste episodes uit onze bezettingsgeschiedenis: 'de 23 van *Trouw*'. Drieëntwintig ter dood veroordeelde verspreiders van het verzetsblad zouden niet worden terechtgesteld als de uitgave werd gestaakt. Noem het maar gerust een duivels dilemma. *Trouw* ging door, 'de 23' werden gefusilleerd. Op 10 augustus jl. werden ze herdacht.

Door Peter Bak

Het is woensdagmiddag 9 augustus 1944, een mooie maar wat plakkerige zomerdag in Amsterdam. Het loopt tegen tweeën. Bij Valeriusplein 5, een huis met twee erkers, bellen drie vrouwen

en tien mannen aan. Tien...? Nou, goed: het kunnen er ook elf zijn geweest, of twaalf, misschien wel dertien. De vrouwen zijn tegelijk gearriveerd, de mannen in twee of drie groepjes – en ze wer-

ken allen voor verzetsblad *Trouw*. En ze denken dat ze moeten gaan beslissen over leven of dood van meer dan twintig gearresteerde verspreiders van de krant. Die zijn een paar dagen eerder in kamp Vught ter dood veroordeeld. Hun levens zijn te redden als *Trouw* haar verschijning staakt. Hiertoe is de *Trouw*-groep een getypt briefje toegespeeld. Het moet worden ondertekend door verspreidingsleider Wim Speelman. Die middag, om uiterlijk vijf uur, moet het briefje bij de Sicherheitsdienst zijn. De vergadering aan het Valeriusplein is – naar verluidt – geopend door hoofdredacteur Sieuwert Bruins Slot, die meteen het woord aan Wim Speelman gaf. Per slot van rekening vroeg de SD om Speelmans handtekening en waren de terdoodveroordeelden allen verspreiders. ‘Zeggen jullie “ja” tegen het ultimatum,’ moet Bruins Slot tegen Speelman en de andere aanwezige verspreiders hebben gezegd, ‘dan leggen wij ons, als redactie, daarbij neer. Dan stoppen we met de krant.’ Bruins Slots eigen standpunt was: ‘nee’. In een geestelijke oorlog, een godsdienststrijd, mocht je nooit opgeven. In die strijd vielen slachtoffers. Dat was heel erg, maar het was zo. Bruins Slot zal op voorhand hebben geweten dat Speelman zelf ook ‘nee’ zou zeggen, om dezelfde reden, maar misschien nog wel meer omdat een ‘ja’ de verloochening van vier jaar verzetswerk zou betekenen, dus zelfverloochening. En was het eigenlijk ook geen ‘verraad’ aan allen die dat werk inmiddels met de dood hadden moeten bekopen?

Een unaniem besluit

Nee, Speelman zal zelf geen seconde over dat ultimatum hebben hoeven na te denken. Maar het zal hem wel iedere seconde hebben beziggehouden. Onder de terdoodveroordeelden was de 24-jarige jurist Wiet Dijkman met wie Speelman al sinds hun jaren op het Amsterdamse gereformeerd gymnasium bevriend was. Ook waren ze toekomstige zwagers: Wims zus Bets was al bijna vier jaar Wiets verloofde. En het lag allemaal nóg ingewikkelder en emotioneler: na Wiets arrestatie was Bets bij haar aanstaande schoonouders gaan inwonen. Die vonden dat het antwoord van Wim, haar broer, ‘ja’ moest zijn, dus: stoppen met *Trouw*. In Normandië, waar de geallieerden op 6 juni 1944 aan land waren gegaan, hadden Amerikaanse tankformaties de Duitse linies doorbroken. In nog geen twee weken tijd waren ze honderden kilometers opgerukt. Misschien was Nederland over een maand

‘Ja’ of ‘nee’ kon het verschil tussen leven en dood van haar verloofde betekenen.

wel bevrijd. Om hoeveel nummers van *Trouw* ging het eigenlijk nog? Eén? Misschien twee? Onder de terdoodveroordeelde verspreiders was ook de jonge ingenieur Jan Penning. Zes weken eerder, eind juni 1944, was hij opgepakt. Een vertraagde trein was hem fataal geworden. De trein bracht pakken kranten die Penning bij zijn onderspreiders moest bezorgen. De trein arriveerde te laat op station Apeldoorn, met als gevolg dat Penning in spertijd nog onderweg was. Bij Epse, vlakbij zijn geboorteplaats Deventer, werd Penning aangehouden en gefouilleerd. Uit zijn fietstassen kwamen bundels met *Trouw*-nummers tevoorschijn...

Penning was verloofd met verspreidster Mies Bruijnen, een van de drie vrouwen die de vergadering aan het Valeriusplein bijwoonden. ‘Ja’ of ‘nee’ kon het verschil tussen leven en dood van haar verloofde betekenen. Mies hield er tenminste rekening mee, zei ze later, dat Jan tot de terdoodveroordeelden behoorde. Maar het was ook denkbaar dat hij nog in het traject van verhoor en onderzoek zat en dus nog niet voor de rechter had hoeven te verschijnen. Dat gaf Mies weer hoop. Drieëntwintig was ze, eigenlijk nog een meisje, en dan dit: moesten meebeslissen over – mogelijk – leven of dood van de man met wie je van plan was de rest van je leven te delen. En dan moest je er ook nog eens van uitgaan dat jouw stem daarom wel eens van doorslaggevende betekenis zou kunnen zijn. Want als Mies ‘nee’ tegen het ultimatum zou zeggen, dus zou zeggen: doorgaan met de krant, ook al kan dit mijn verloofde het leven kosten, wie zou dan ‘stoppen’ durven zeggen?

Mies zei ‘nee’, de anderen ook. Aan het Valeriusplein viel een unaniem besluit: *Trouw* moest doorgaan. En toen ging de vergadering uiteen – en kreeg men de avondbladen van die negende augustus 1944 onder ogen. Op de voorpagina stonden de namen van 24 ‘actief deelnemende leden van een organisatie tot het verspreiden van ophitsende geschriften’. Bedoeld werd: *Trouw*. Aan 23 leden was het doodvonnis voltrokken, één was begenadigd tot een tuchthuisstraf van vijftien jaar. De

schok was enorm. Het vonnis was dus al voltrokken voordat het ultimatum was afgelopen. Ze hadden urenlang ‘over niets’ vergaderd.

Een daad van wanhoop

Algauw volgde berusting, ja geruststelling. Want wát ze dus ook hadden besloten, stoppen of doorgaan: ‘de 23’ waren al doodgeschoten. ‘Hoe verschrikkelijk ook,’ in de woorden van Mien Bouwman, de verloofde van Wim Speelman, ‘in zekere zin was het een opluchting.’ Dat zei ze eind 1967, aan de vooravond van het zilveren jubileum van *Trouw*. Toen was haar, 23 jaar na dato, niet bekend dat ‘de 23’ op het moment dat tot doorgaan was besloten, woensdagmiddag 9 augustus 1944, nog in leven waren. Het bericht was namelijk voortijdig op de telex gezet. Zes verspreiders stierven bij het vallen van de avond van de negende augustus, de andere zeventien 24 uur later.

Dus dat door Speelman te ondertekenen briefje was toch ‘echt’? Vijftig jaar na dato, in 1994, gingen twee voormalige redacteuren van de krant, Ben van Kaam en Henk Biersteker, samen met een historicus op onderzoek uit. Wat bleek? Er wees niets op een ultimatum van de Sicherheitsdienst – en véél wees erop dat het lot van ‘de 23’ al weken vaststond: de kogel. Maar waarom dan die vergadering op 9 augustus 1944 aan het Valeriusplein in Amsterdam? Die historicus deed het onderzoek, als een *researcher* in een *coldcase*, in 2018 en 2019 nog eens over. Ik kwam tot de conclusie dat het – vermeende – ultimatum hoogstwaarschijnlijk uit

de hoek van families van ‘de 23’ is gekomen. Die dachten: stel nu dat we Wim Speelman zo ver kunnen krijgen zijn handtekening te zetten onder een verklaring dat de uitgave zal worden gestaakt... En dat we de verklaring bij de Duitsers bezorgen, met een klemmend appèl de levens van de terdoodveroordeelden te sparen... Het ‘ultimatum’ kwam voort uit wensdenken. Het was een wanhoopsdaad. Drie vrouwen en tien of twaalf mannen hebben zich op woensdagmiddag 9 augustus 1944 dus tóch over een illusie het hoofd gebroken.

‘Trouw tot in den dood’

Zaterdag 10 augustus 2024, Nationaal Monument Kamp Vught: *Trouw* organiseert, voor het eerst sinds 1946, een herdenking op de plaats waar ‘de 23’ zijn doodgeschoten. Van *Trouw* zijn meer dan twintig redacteuren aanwezig; de andere aanwezigen zijn nazaten van de tachtig jaar eerder geëxecuteerde verspreiders van de krant. De namen van de 23 doden zijn te lezen op een lange witte muur die op de fusilladeplaats staat. Op die muur staan nog meer namen: hónderden. De beide hoofdredacteuren van *Trouw* leggen er een krans: ‘Trouw tot in den dood’. De namen van ‘de 23’ worden voorgelezen, we houden een paar minuten stilte. Onder de aanwezigen zijn ook enkele familieleden van de groep van drie vrouwen en tien of twaalf mannen die over dat beruchte ‘ultimatum’ hebben vergaderd. Ik praat met Victor Bruins Slot, zoon van de toenmalige hoofdredacteur van *Trouw*. Hij is tachtig: geboren op D-Day, 6 juni 1944. ‘Toen ik in Groningen werd gedoopt,’ vertelt hij me, ‘zaten agenten van de Sicherheitsdienst in de kerk om mijn vader op te pakken.’ Maar zijn vader zat niet in de kerk. Hij zat ondergedoken in Amsterdam, in de Rivierenbuurt. Twee maanden later, op die negende augustus 1944, liep hij naar het Valeriusplein om over dat ‘ultimatum’ te praten.

‘Mijn vader wist er later niets meer van,’ vertelt Victor Bruins Slot me. ‘Allemaal verdrongen.’ Ik betwijfel dat, antwoord ik. Dat verrast hem niet. Hij heeft de vorige avond *Duivels dilemma* herlezen, mijn in

Foto familie Santema

De herdenking van de '23 van Trouw' in 1946.

2019 verschenen boek over 'de 23'. Daarin schrijf ik: 'Wat "verdringing" wordt genoemd, is veelal gewoon wegstoppen: het niet willen weten. Diep vanbinnen ken je de waarheid wel.' Psychologen denken hier anders over. Ze kennen het begrip dissociatie: bij ernstige bedreigingen kan een bepaalde geheugeninhoud uit het bewustzijn worden gewist. Maar de psycholoog kan geen vinger op de aandoening leggen, en de historicus evenmin. We weten niet zeker wat zich daar, diep vanbinnen, afspeelt of heeft afgespeeld.

Onvoltooid verleden tijd

Victor Bruins Slots vader heb ik niet kunnen spreken: hij stierf in 1972. Twintig jaar later sprak ik urenlang met Mies Bruijnen, die vol wrok zat. Het zat haar hoog dat een paar dagen na de bevrijding, zonder haar erin te kennen, het besluit was genomen ook als dagblad door te gaan. Daarmee was de belofte geschonden, gedaan bij de oprichting, begin 1943, dat *Trouw* geen bovengronds bestaan zou krijgen. Die afspraak was heilig voor verspreiders van hervormde, vrijzinnige, katholieke of niet-kerkelijke komaf. Levensbeschouwelijk stond *Trouw*, op en top gereformeerd en spreekbuis van de ondergrondse Anti-Revolutionaire Partij, ver van hen af. Wat ze toch aan de krant bond was haar principiële verzetsgeest. Maar verzet eindigde met

de bevrijding, *Trouw* niet uitgezonderd. Ook Mies Bruijnen, die van hervormden huize was, had in die wetenschap aan de krant meegewerkt, evenals haar verloofde Jan Penning, die 'niets' was. In september 1944, een paar weken na de vergadering aan het Valeriusplein, was echter duidelijk geworden dat het antirevolutionaire dagblad *De Standaard* na de bevrijding een tijdelijk verschijningsverbod zou worden opgelegd. Dat gold ook voor *De Telegraaf*, *Nieuws van den Dag*, *Algemeen Handelsblad* en de *NRC*, alle evenzeer van rechtse signatuur. Daardoor dreigde de linkse illegale pers, zijnde *Vrij Nederland*, *Het Parool* en *De Waarheid*, die alle drie grootse naoorlogse plannen hadden, na de bevrijding vrij spel te krijgen. Dan was *Trouw*, als verklaard 'rechtse' krant, het toch aan haar stand verplicht te blijven verschijnen? En dat gebeurde dus ook, tot woede van Mies Bruijnen. Haar 'nee' van 9 augustus 1944 was misbruikt om *Trouw* toch een naoorlogs bestaan te geven. Was wroeging over de verbroken belofte van begin 1943 debet aan Bruins Slots verdringing? Het is mogelijk, maar ik weet het niet zeker. Wat ik wel weet is dit: op woensdag 9 augustus en donderdag 10 augustus 1944 vonden 23 mannen in Vught de dood. Beide dagen beroeren nog altijd de levens van nabestaanden en nakomelingen. Soms raakt verleden tijd nooit voltooid.